

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

USING SPECIALIZED KNOWLEDGE DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE FIELD OF DRUG TRAFFICKING

Цехан Д. М., д.ю.н., професор,
професор кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національний університет «Одеська юридична академія»

Черемнова А.І., к.ю.н., доцент
вчений секретар
Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України

Стаття присвячена питанням використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. Звернута увага на постійне зростання динаміки таких кримінальних правопорушень, а також формування на території України стійкого кримінального ринку наркотичних засобів, які доповнює структуру міжнародного наркобізнесу. Акцентована увага на стрімкому розвитку сегменту синтетичних наркотичних засобів, які постійно видозмінюються, стають доступнішими для населення та характеризуються підвищеним рівнем небезпеки для життя та здоров'я громадян. Наголошено, що особливістю розслідування таких кримінальних правопорушень є безальтернативне використання спеціальних знань у формі проведення відповідних судових експертиз на що неодноразово зверталась увага у судових рішеннях, які мають преюдиціальний характер. Окреслені основні підходи щодо сутності спеціальних знань у кримінальному провадженні. Опрацювання слідчої практики свідчить, що основною формою використання спеціальних знань у вказаній категорії кримінальних проваджень є призначення та проведення різних класифікаційних груп судових експертиз, а також окреслене коло завдань, які вирішуються під час проведення таких експертних досліджень.

Звернута особлива увага на необхідність використання спеціальних знань під час розслідування злочинів щодо незаконного обігу наркотиків поза межами проведення експертних досліджень, особливо на початковому етапі розслідування. Основний акцент зроблено на можливостях використання спеціальних знань під час проведення огляду нарколабораторій. Виокремлена та охарактеризована відповідна група даних, які отримують слідчі внаслідок консультативної взаємодії з експертами під час проведення таких оглядів, а також напрями використання такої інформації для побудови та конкретизації слідчих версій, а також організації пошукової роботи.

Ключові слова: кримінальне провадження, розслідування, наркозлочинність, незаконний обіг наркотичних засобів, наркотичні засоби, нарколабораторії, нарковмісні речовини; спеціальні знання.

The article is devoted to the issues of using specialized knowledge during the investigation of criminal offenses in the field of illicit drug trafficking. Attention is drawn to the constant growth of the dynamics of such criminal offenses, as well as the formation of a stable criminal market for narcotic drugs on the territory of Ukraine, which complements the structure of the international drug trade. Attention is focused on the rapid development of the segment of synthetic narcotic drugs, which are constantly changing, becoming more accessible to the population and are characterized by an increased level of danger to the life and health of citizens. It is emphasized that a feature of the investigation of such criminal offenses is the unconditional use of specialized knowledge in the form of conducting relevant forensic examinations, which has been repeatedly noted in court decisions that are of a preliminary nature. The main approaches to the essence of specialized knowledge in criminal proceedings are outlined. The study of investigative practice shows that the main form of using special knowledge in the specified category of criminal proceedings is the appointment and conduct of various classification groups of forensic examinations, as well as the outlined range of tasks that are solved during the conduct of such expert studies.

Special attention is paid to the need to use special knowledge during the investigation of crimes related to illegal drug trafficking outside the scope of expert studies, especially at the initial stage of the investigation. The main emphasis is placed on the possibilities of using special knowledge during the inspection of drug laboratories. The relevant group of data that investigators receive as a result of consultative interaction with experts during such inspections is identified and characterized, as well as the directions of using such information for building and specifying investigative versions, as well as organizing search work.

Key words: criminal proceedings, investigation, drug crime, illegal drug trafficking, drugs, drug laboratories, drug-containing substances; special knowledge.

Постановка проблеми. Незаконний обіг наркотичних засобів як форма злочинної діяльності є доволі розповсюдженою, а динаміка вчинення таких кримінальних правопорушень характеризується високими показниками протягом усього періоду історичного розвитку України. Більше того, нині, можна стверджувати про формування на території України кримінального ринку наркотиків, який структурно включений до міжнародного наркобізнесу. До вторгнення росії в Україну в лютому 2022 року в країні існував розгалужений і стабільний ринок нелегальних наркотичних речовин, який грав роль великого транзитного вузла наркотрафіку до Західної Європи та був потужним споживчим сегментом, зокрема, героїну, що постачався з росії. Одеський порт був основним пунктом ввезення кокаїну з Латинської Америки та прекурсорів з Китаю, що сприяло появі внутрішнього виробництва синтетичних наркотиків. Зусилля держави з контролю цього ринку мали обмежений успіх, оскільки наркоторговці використовували інноваційні методи конспірації,

а корумповані чиновники, як повідомляється, переважно запліщували очі на їх діяльність. Усе це означало, що хоча російське вторгнення завдало серйозного удару по структурі та функціонуванню української наркоекономіки, переобі в її роботі були нетривалими. Український ринок нелегальних наркотичних засобів був великий, а наркоторговці – добре організовані, що дозволило їм швидко знайти обхідні шляхи для вирішення логістичних проблем, найбільш значущими з яких були закриття Одеського порту (через російську блокаду) і кровопролитне протистояння на динамічній лінії фронту на сході країни, що виявилось серйозним стримуючим фактором для потоків героїну з росії.

До середини 2023 року почали з'являтися ознаки появи нової моделі українського ринку наркотиків. Зміни логістичної мапи частково продиктували певні зрушення: зокрема після зникнення героїну його місце посіла синтетика, а сухопутний маршрут з Румунії до Західної України перетворився на канал постачання кокаїну. Але це ще

далеко не вся картина. Війна принесла народу України неймовірно страждання, градус стресу і накопичення психологічних травм зріс до надзвичайного рівня. Обстріли українських міст російськими ракетами та безпілотниками тримають мільйони цивільних у постійному страху та скруті, а бійці на передовій беруть участь в одному з найбільш інтенсивних та кровопролитних механізованих конфліктів з часів Другої світової війни. В умовах такої невизначеності молоді люди в містах бачать, що їхні плани на майбутнє опинилися під загрозою, і, очевидно, відчайдушно прагнуть відволіктися хоч на кілька годин у нічних клубах і барах.

Усе це призвело до того, що люди шукають розраду в споживанні кількох різних видів наркотиків, кожен з яких відрізняється за своїми ефектами та ступенем шкоди. Хоча ці наркотики можуть забезпечити споживачеві тимчасове полегшення і втечу від щоденних жахів війни, вони також становлять колосальну небезпеку для нього самого і країни в цілому. Від Афганістану до В'єтнаму, історія знає безліч прикладів того, як конфлікт підживлює вживання наркотиків, яке може тривати десятиліттями після припинення бойових дій, посилюючи залежність, рівень насильства та нестабільності в суспільстві, а також розширюючи можливості наркоторговців[3].

Крім того, необхідно звернути особливу увагу, що окремою серйозною загрозою стає стрімкий розвиток різних типів наркотичних засобів синтетичного походження, котрі постійно видозмінюються, стають дедалі небезпечнішими та рентабельнішими у контексті їх виготовлення та реалізації на ринку.

Наведене свідчить про необхідність перманентних наукових досліджень щодо оптимізації роботи правоохоронних органів та інших державних інституцій, чия діяльність спрямовується на протидію незаконному обігу різного типу наркотичних засобів, що й зумовлює актуальність поставленої у статті проблематики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика виявлення та розслідування злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків неодноразово ставала предметом наукового пошуку таких вчених як: Л.І. Аркуша, С.В. Албул, Ю.В. Баулін, Р.Р. Грень, О.Б. Керницький, В.В. Недільський, Д.Й. Никифорчук, Д.О. Ноздрін, О.І. Перепелиця, О.О. Подобний, О.А. Самойленко, О.С. Тарасенко та інших науковців. У той же час, складність досліджуваної проблематики та постійні адаптивні процеси, які використовуються злочинними угрупованнями у даній сфері, зокрема й систематична апробація та впровадження нових технологічних рішень щодо виготовлення наркотичних засобів вимагає постійної наукової уваги до цієї проблеми.

Метою статті є виокремлення основних напрямів використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів із акцентуванням уваги на особливостях використання допомоги спеціаліста на початковому етапі розслідування.

Викладення основного матеріалу. Незважаючи на ефективність та життєві державою заходи щодо запобігання незаконному обігу наркотичних засобів, зокрема й проведення комплексних поліцейських заходів проактивної спрямованості, які направлені на недопущення посіву та вирощування нарковмісних рослин громадянами, а також їх подальшого розповсюдження, наразі, виявляється значна кількість кримінальних правопорушень, які пов'язані із незаконним обігом наркотичних засобів щодо яких розпочинаються відповідні кримінальні провадження. Необхідно звернути увагу, що особливістю розслідування таких кримінальних проваджень є обов'язкове використання комплексу спеціальних знань. Зважаючи на те, що власне поняття спеціальних знань доволі ґрунтовно досліджене у наукових джерелах, ми не

зупиняємось на детальному аналізі цієї категорії. Загалом, можна підтримати позицію дослідників, які відзначають, що узагальнюючи визначення, що знаходили висвітлення у юридичній літературі, слід зауважити, що науковці зосереджували свою увагу на різних аспектах цієї категорії, серед яких: 1) галузях наукових знань, що вона охоплює; 2) особливості формування та засвоєння цих спеціальних знань; 3) реалізації у кримінальному судочинстві; 4) сфери діяльності носіїв спеціальних знань [2].

Вивчення слідчої практики свідчить, що основною формою використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів залишається призначення та проведення судових експертиз згідно процедури та порядку визначеного відповідними нормами КПК України, Законом України «Про судову експертизу» та відомчими нормативно-правовими актами та інструктивними матеріалами, які безпосередньо використовуються експертами. Опрацювання експертної практики свідчить, що основними та типовими завданнями, які вирішуються шляхом проведення експертизи відповідних речовин є: по-перше, встановлення факту належності речовини до наркотичних засобів, психотропних речовин чи прекурсорів; по-друге, виявлення на предметах слідів наркотичних засобів; по-третє, встановлення можливості використання певної речовини чи сукупності речовин для виготовлення наркотичного засобу; по-четверте, встановлення спільності джерела походження виявлених наркотичних засобів; по-п'яте, встановлення можливості виготовлення відповідного наркотичного засобу на основі виявлених рецептур тощо. Необхідно звернути увагу, що такі завдання прямо корелюють із змістом та предметом конкретного кримінального правопорушення щодо якого здійснюється досудове розслідування. Водночас, зауважимо, що вивчення практики роботи слідчих підрозділів свідчить про обов'язкове проведення експертного дослідження виявлених речовин з метою: а) визначення виду відповідної речовини та належності її до наркотичних засобів; б) належності виявленої речовини до класу особливо небезпечних наркотичних засобів; в) визначення ваги наркотичної речовини як індивідуально так і її частки у структурі інших речовин, оскільки це прямо впливає на можливість застосування конкретної норми КК України та притягнення особи до кримінальної відповідальності. На необхідність проведення таких досліджень звертається увага у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» (із змінами, унесені згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України № 16 від 18 грудня 2009 року), де чітко визначено, що оскільки для встановлення виду, назви та властивостей наркотичного засобу, психотропної речовини, аналога такого засобу, речовини або прекурсора, їх походження або способу виготовлення, а також належності нарковмісних рослин необхідні спеціальні знання, у справах даної категорії обов'язково повинен бути висновок експерта з цих питань. Спираючись на викладене, можна підтримати позицію дослідників, які визначають, що предметом експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів є фактичні дані, встановлені шляхом виконання класифікаційних, діагностичних й ідентифікаційних завдань, що включають ототожнення наркотиків, конкретного джерела їх походження, визначення класифікаційної належності, особливостей виготовлення, існування (зберігання, транспортування). Визначення предмета експертизи наркотичних засобів, має значення для:

– необхідності її відмежування від інших видів судових експертиз, у яких досліджуються лікарські препарати та об'єкти рослинного походження;

– формулювання та уточнення кола завдань, які вирішуються нею;

– визначення компетенції суб'єкта експертизи, тобто обсягу спеціальних знань, якими повинен володіти експерт, що проводить експертизу наркотичних засобів;

– правильної організації та проведення відповідного судово-експертного дослідження в експертній установі [5].

Продовжуючи аналіз, необхідно звернути увагу й на те, що під час розслідування кримінальних правопорушень, котрі пов'язані із незаконним обігом наркотичних засобів з метою ефективності таких кримінальних проваджень використання спеціальних знань повинне здійснюватися не лише у формі призначення та проведення судових експертиз, а й на інших стадіях досудового розслідування та проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Так, у контексті цього, необхідно звернути увагу щодо обов'язкового залучення спеціаліста під час проведення огляду місця події у випадках виявлення ситуативно чи постійно функціонуючих нарколабораторій.

В сучасних умовах основним джерелом надходжень на «наркоринок» психоактивних речовин є створені членами злочинних наркоугруповань нелегальних нарколабораторій, де здійснюється виготовлення (синтез, модифікація, виробництво) наркотичних засобів та психотропних речовин із застосуванням прекурсорів. В нарколабораторіях відбуваються різноманітні технологічні процеси: від елементарних – висушування та подрібнення наркотиків рослинного походження (канабіс, макова солома, гриби ентеогени) до складних багатоступеневих процесів синтезу високоактивних речовин (альфа-метилтіофентаніл, ЛСД, фенциклідин, амфетамін, метадон). Нарколабораторії можуть розташовуватися фактично у будь-якому місці: в ізольованих фермерських господарствах, житлових та підсобних приміщеннях, науково-дослідних лабораторіях, гаражах, виробничих установах та підприємствах. Крім стаціонарних, існують також пересувні і польові. Перші обладнуються в туристичних автомобільних причепах, другі – у тимчасово споруджених укриттях. Обладнання нарколабораторій може бути різним: від примітивного до самого досконалого. Працювати у них можуть спеціалісти різного рівня – від кваліфікованих хіміків-технологів, фармацевтів, провізорів, біологів до непрофесійних підприємливих громадян. Асортимент та продуктивність нарколабораторії може бути різною в залежності від наявної сировинної бази, забезпечення обладнанням, устаткуванням та рівня підготовки хіміка-технолога та попиту на продукцію серед клієнтів, тобто дилерів та організаторів оптових-роздрібних постачальників та клієнтури – споживачів-хворих на наркотоксикоманію, психоневрологічні та інші розлади здоров'я у відповідності до МКХ-10, МКХ-11 [1]. Для проведення огляду нарколабораторій, як місця події, формується слідчо-оперативна група, до складу якої мають входити спеціалісти судової хіміко-фармацевтичної експертизи. Приступаючи до огляду, спеціалісту необхідно встановити: територію та місце розташування нарколабораторії; які об'єкти знаходяться поруч; визначитись з послідовністю, способом та межами огляду; дослідити весь комплекс питань, які відносяться до обставин місця події; визначити взаємне розташування та взаємозв'язок елементів обстановки; звернути увагу на оточуючий запах, колір стін, стелі, засобів вентиляції, зовнішній вид устаткування, його стан, деталі. Увагу слід приділяти відшуканню сховищ, тайників у житлі та в приміщеннях, в яких можливе виявлення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Предмети чи речовини, які там знаходяться, несуть інформацію про сировину або наркотичні засоби і у подальшому служать речовими доказами. Якщо знайдено такі засоби, розфасовані на малі порції, необхідно провести виїмку предметів, за допомогою яких підозрюваний визначав їх вагу, кількість та об'єм [4]. Загалом підтримуючи вказані

позиції, необхідно звернути увагу й на те, що залучення спеціаліста до огляду нарколабораторій дозволяє слідчому отримувати додаткову інформацію уже на початковому етапі розслідування, яка в подальшому суттєво сприятиме ефективності висунення та перевірки відповідних слідчих версій. Так, використовуючи консультативну допомогу спеціаліста під час проведення огляду нарколабораторій, можна отримати наступні дані із високим рівнем релевантності:

по-перше, рівень виробничого циклу для якого створена відповідна лабораторія, зокрема: а) повний цикл виготовлення відповідної наркотичної речовини; б) частковий цикл виготовлення певних хімічних та інших складових, які необхідні для використання на інших циклах виготовлення відповідних наркотичних засобів. Визначення за допомогою спеціаліста вказаних питань дозволяє конкретизувати відповідні версії, зокрема й щодо необхідності активного відпрацювання відповідної території чи адміністративно-територіальної одиниці для встановлення інших лабораторій, котрі завершують відповідний цикл виготовлення наркотичного засобу. Більше того, використання допомоги кваліфікованого спеціаліста дозволяє звузити й територіальні межі здійснення відповідного оперативного пошуку та проведення слідчих (розшукових) дій пошукового характеру, оскільки зважаючи на особливості продукту, який виготовляється у конкретній лабораторії спеціаліст може надати інформацію щодо: а) особливостей його транспортування, зокрема необхідність використання спеціалізовано обладнаного транспортного засобу для здійснення перевезення, а також пакування; б) час необхідний для транспортування певної речовини без втрати її властивостей, що дозволяє локалізувати приблизний периметр пошуку іншого структурно елемента відповідної наркотичної лабораторії тощо;

по-друге, кваліфікацію відповідного суб'єкта, який організував функціонування нарколабораторії, зокрема у випадках коли особа, яка є організатором її функціонування чи особи, які безпосередньо приймали участь у виробництві наркотичних засобів у межах лабораторії не затримані на місці. Вказані параметри суб'єкта можуть бути встановлені за такими ознаками: а) особливості організації виробничого циклу відповідної наркотичної речовини, що свідчить про наявність чи відсутність у особи спеціальних, зокрема фармакологічних знань і, як наслідок, звуження кола осіб, які підлягають обов'язковому відпрацюванню у межах розслідування конкретного кримінального провадження; б) рівень обладнання, який використовується для функціонування відповідної нарколабораторії, що дозволяє висунути відповідні версії, що вона утворена професійною особою, із високим рівнем відповідних знань, високим рівнем фінансового забезпечення, а також інших параметрів. Встановлення таких ознак також дозволяє висунути версію щодо етапності та еволюції злочинної діяльності конкретного суб'єкта, зокрема у разі оцінки спеціалістом відповідних приладів та їх класифікації. Так, можна висунути версію, що особа здійснює адаптацію та розвиток своєї злочинної діяльності, підвищує якість продукту та здійснює злочинну діяльність протягом тривалого часу, зокрема у випадку комбінованого використання кустарного та професійного обладнання тощо;

по-третє, можливі канали надходження складових для виготовлення відповідних наркотичних засобів, якщо останні були виявлені під час огляду. Вирішення такого консультативного завдання відповідним спеціалістом дозволяє зорієнтувати слідчого та працівників оперативних підрозділів щодо напрямів пошуку каналів постачання складових, оскільки, у разі наявності достатньої кваліфікації на рівні консультативних тверджень спеціаліст може надати інформації щодо: а) загальнодоступності виявлених речовин для придбання та спеціалізованих закладів,

які здійснюють їх реалізації; б) використання інгредієнтів, які знаходяться поза межами вільного доступу, а могли бути викрадені чи отримані в інший протиправний спосіб на підприємствах, які виготовляють лікарські препарати та інші засоби, що потребує їх подальшого відпрацювання. Крім того, чітке розуміння таких даних, сформованих за допомогою консультативної допомоги спеціаліста дозволяє висунути додаткову версію про залучення до функціонування такої лабораторії інших осіб, які безпосередньо не здійснюють виготовлення наркотичних засобів, але забезпечують постачання необхідної сировини, а в окремих випадках і обладнання;

по-четверте, проведення попередньої оцінки технологічного циклу та визначення кількості та структури кадрового забезпечення функціонування відповідної нарколабораторії. Зокрема, працюючи спільно із слідчим під час проведення огляду місця події – нарколабораторії, спеціаліст зважаючи на особливості технологічного процесу виготовлення відповідних наркотичних засобів, може надати початкову оцінку таких параметрів: а) кількість осіб, які були залучені до безпосереднього функціонування конкретної нарколабораторії; б) розподіл ролей та функціоналу, між вказаними особами; в) кваліфікаційний рівень таких осіб, зокрема й наявність осіб, які мають спеціальну фахову підготовку у відповідних сферах тощо. Отримання таких даних на початковому етапі розслідування має вкрай важливе значення, оскільки дозволяє працівникам правоохоронних органів значно звужити коло осіб, які становлять

оперативний інтерес та є об'єктами пріоритетної пошукової уваги, що з одного боку економить часовий та кадровий ресурс правоохоронних органів, а з іншого боку забезпечує швидке розкриття та подальше розслідування виявленого кримінального правопорушення.

Безумовно, слушно звернути увагу, що межі статті не дозволяють окреслити й інші важливі напрями використання спеціальних знань під час розслідування злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи викладене, необхідно звернути увагу на такі аспекти: *по-перше*, використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень щодо незаконного обігу наркотичних засобів передбачає безумовне використання спеціальних знань у формі проведення відповідних експертиз, що закріплено у відповідних рішеннях судових органів, які мають преюдиціальне значення під час розгляду таких проваджень у судах; *по-друге*, використання спеціальних знань у даній категорії кримінальних проваджень повинне здійснюватися не лише у формі призначення судових експертиз, а й надання консультативної допомоги на різних його етапах; *по-третє*, необхідною умовою ефективності розслідування окремих категорій таких кримінальних проваджень потребує залучення спеціаліста на етапі огляду місця події та формування вихідних слідчих версій, що забезпечує процесуальну економію та дотримання філософії розумної проактивності розслідування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пасічник Г.В., Хруппа М.С., Жмінко В.М. та ін. Виявлення та ліквідація підпільних лабораторій по виготовленню наркотичних засобів та психотропних речовин: Методичні рекомендації. К.: РВВ МВС України, 2000. 22 с.
2. Твердохліб В.М. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв: монографія. Харків. «Факт». 2024. 210 с.
3. У стані зміненої свідомості: тенденції розвитку наркобізнесу в Україні під час війни. URL: <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2024/02/Ruggero-Scaturro-An-altered-state-Ukrainian.pdf>
4. Шаповалова В.О., Замошець О.П., Галаван З.С. та ін. Предмет, об'єкти та завдання судової хіміко-фармацевтичної експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. *Фармацевтичний журнал*. 2006. № 1. С. 48–52.
5. Юнацький О.В. Проблемні питання призначення судової експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/21_11_2018/pdf/104.pdf